

A ROMÁN NÉPI ÉLET JÓKAI ANEKDOTÁIBAN

VITA ZSIGMOND

Jókai munkáiban kezdettől fogva jelentős helyet kaptak az anekdoták, az adomák. Utazásai folyamán egypár szóval jegyezte fel az útközben hallott adomáknak egy-egy jellegzetes mozzanatát, majd mint a Vasárnapi Ujság, az Űstökös szerkesztője megszervezte, irányította a gyűjtőmunkát és közölte a népi szellemet legjobban kifejező adomákat. „Eddigelé harmadfélezer eredeti magyar adomát volt alkalmam közrebocsátani. Közel ezerre megy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma.“ ...Mindez nem csinált és gyártott munka, hanem egyenesen a magyar nép humorának felhivatlan megnyilatkozása“ —, mondta akadémiai székfoglaló beszédében.

Jókai a népi élet legjellegzetesebb megnyilatkozásait látta meg az adomában, „mely egyént, osztályt, népfajt, kort és néha egész nemzetet jellemez.“ Különbséget tett a magyar és német népi adomák alakjai és szelleme között, rámutatott arra, hogy a magyar nép legélcesebb adomái azok, „miket saját sanyarú viszonyai költöttek“. Ezek után megemlítette a közmondásokat valamint a tréfás népmesék kedvelt alakját, Csalóka Pétert is. Ezt a mesét még gyermekkorában halotta az apjától és le is jegyezte.

Észrevette, hogy az adomákban a szegény „ügyefogyottak“ sokszor megtalálják a módját, hogy megmondják az igazságot a hatalmasoknak, és a csak tettetett együgyűséggel boldoguljanak. Természetes ezért, hogy erdélyi utazásai folyamán különösképpen megtetszettek neki az ötletekben oly gazdag és, szellemes székely adomák valamint a román nép adomái is.

Jókai számos kiadásban megjelent adomagyűjteményét (*A magyar nép adomái*. Pest. 1856.) és annak bővített változatát (*A magyar nép élce szép hegedűszóban*. Pest. 1872.) ma már nem önálló irodalmi alkotásokat, hanem inkább mint a folklór körébe tartozó fontos és jellemző munkákat kell értékelnünk. György Lajos ezért méltán ismerhette fel Jókai anekdotáiban a kor hangulatát, „egy történeti időszak külső és belső életét“ a magyar humor ötletességével megelevenítve. Ma is helyt álló a következtetés: Ő az első tudatos és tervszerűen dolgozó gyűjtője a magyar nyelvterület valamennyi tájékáról tizezerszámra feléje özönlő nép-

anekdoták rengeteg tömegének. A leghelyesebb módszerrel dolgozott... Jókait adomafaló szenvedélyének kielégítésében a munkatársak egész serege támogatta. Nem könyvekből, hanem élő forrásokból szedte össze, dolgozta át és csoportosította típusokba anyagát.² Ugyanezt igazolta napjainkban Lengyel Dénes is, és jellemző példákkal mutatta be Jókai anekdotaformáló művészetét.³

Jókai 1853-i és 1858-i erdélyi utazásai alkalmával került érintkezésbe a falusi értelmiséggel, a birtokosokkal, de megszállt egyszerű falusi embereknel is. Érdeklődése a magyar és a román nép életére egyformán kiterjedt. Megtanulta a legszükségesebb román szavakat és kifejezéseket, meghallgatta a román nép életéről szóló történeteket, azokat a mondásokat, amelyek egy egész társadalom életfelfogását, gondolkozását fejezték ki.

Gyűjteménye Mátyás királyról szóló anekdotákkal és tréfás népmesékkel kezdődött, ezektől megkülönböztette a népi életet megelevenítő, rövid, csattanós és igaz történeteket, s lejegyezte őket. Adomáit a következő három fő csoportra osztotta: táj-, osztály-, és fajadomák.

A fajadomákat szintén három csoportra osztotta: „czigány-, oláh-, és zsidó-adomák“, külön csoportot képeznek a „székely-adomák.“ A fenti felosztásból kitűnik, hogy Jókait a román nép élete különösen érdekelte, és a román népnek a korabeli életre, annak visszásságaira, igazságtalanságaira élesen rávilágító, humoros vagy meglepő hatású megnyilatkozásait mindig lejegyezte. Jókai ugyanis a nép gondolkozását látta meg az anekdotákban, és éppen ezért tartotta őket érdekeseeknek és lejegyzésre méltóknak. A komikusan ható mondások legtöbbször a nép magatartását fejezték ki a Bach-korszak elnyomó rendszerével vagy pedig a mindenkori közigazgatással és az uralkodó osztállyal szemben. Jókai tudta azt, hogy a magyar nép „legélcesebb adomái azok, miket saját sanyarú viszonyai költöttek, s némely közülök egész kort rajzol.“ Ilyenszerű adomákat hallott Erdélyben a román néptől is.

A román népi életből vett adomákat, anekdotákat tehát elsősorban a „faj-adomák“ fejezetben kell keresnünk. Ebben a részben *A magyar nép adomái* című gyűjteményben a következő három román vonatkozású adomát találtuk: *A csigák*, *Az útlevel*, *A prókátor*.⁴ Ezekhez járul még az *Osztály-adomák* között a *hős borbély*,⁵ amely Pintye Gregor (Gligor) haláláról szól, és az *Elegy* című fejezetben az *Anachronizmus*.⁶ Az 1872-i kiadásban a fentiekén kívül Jókai még három román népi vonatkozású anekdotát tett közzé. Ezek a következők: *Más a kéz, más a kasza*, *Csej muná, na mincsuna* és *Rossz atyafiság*.⁷ Eszerint Jókainak nyolc anekdotája kapcsolatos a román népi élettel, és ezek közül egyeseknek nemcsak román alakjai vannak, hanem egyúttal a korabeli társadalmi kérdésekre is rávilágítanak, a román népnek a korabeli hatóságokkal vagy pedig vagyonos szász családokkal való ellentéteire.

A Pintye Gligor haláláról szóló anekdota a múlt század közepén általánosan elterjedt és Jókaitól is több ízben feldolgozott betyár, — rablótörténetek sorába tartozik, de semmi köze sincs a román balladák ismertetéséhez. Ismeretes, hogy a múlt század közepén Arad-

és Hunyad megyében rablók, banditák, útonállók állandóan veszélyezteték az utasok életét, a vármegyei hatóságok sokáig hiába üldözték és adtak ki elfogatási parancsot ellenük. Innen merítette Jókai a Fatia Negra történetét, és a rablóvilág elleni hosszas küzdelmekre később viszatért *A lélekidomárban*.

Ezen a sziklás, vadregényes vidéken a betyárok, a haramiák ellen sokáig hiába harcoltak a hatóságok; a nép rejtegette őket, egykori hősi harcaikról, elfogatásukról és kivégeztetésükről balladákat költött. Különösen népszerű volt a kuruc világ román betyárvezére, Pintye Gligor, Nagybánya környékén számos népballada őrizte meg a nevét és tetteit. Pintye Gligor csapatával 1703-ban Rákóczi seregéhez csatlakozott, elfoglalta Nagybányát, és a monda szerint Nagybánya ostromakor „meglövetett”.⁸

Jókai azonban valószínűleg nem a román néptől, hanem bencenci házigazdától, Lázár Kálmánéktól vagy pedig útitársaitól hallotta a haláláról szóló történetet. Pintye Gligor halálának itt elbeszélte története ugyanis nem is emlékeztet a népballadákra, és akármelyik haramiavezérré talál, aki „Hátszeg vidékéig, Nagyváradig nyugtalanította a tulajdonosokat, a merészsége minden fogalmat felülmúlt. Legnagyobb hetivásár idején keresztül mert menni Déva piacán, s senki nem merte bántani.”

A történet eszerint Déva környékéhez fűződik, és az tűnik ki belőle, hogy a híre Nagyváradtól egészen Déva és Hátszeg vidékéig terjedt el. A „tulajdonosok”, a birtokosok, a kereskedők mindenütt féltek ettől a haramiától, akit nem követtek betyárok, hanem egyedül ment végig Déva piacán. „Kezében irtóztató botot viselt vas bunkóval. Egy ütés elég lehetett belőle akárki fiának.” Ez a leírás a Fatia Negra mintájára, Nopcsa Lászlóra is szinte talált, róla is azt beszélték, hogy vasbottal jár, és lesujt arra, aki nem áll félre előle.

Ugy tűnik tehát, hogy Pintye Gligor itt megelevenített alakjába a dévai hagyomány egyes elemei keveredhettek. Mint magányos és félelmetes haramia jelenik itt meg, akivel senki sem mer szembeszállni. A borbélylegény, aki borotválja elvágja a nyakát, hős lesz, mert „így mentett meg (...) egy vágással két országot.”

A Jókai története eszerint a népballadai felfogással éppen ellentétben a veszedelmes haramiavezér életét egy merész vágással kioltó borbélylegényt tekintik hősnak, mert a fosztogatásoktól megmentette a városi lakosokat. A történetnek azonban így is van népi íze: a borbélylegény még merészebb, mint a félelmetes haramia (nem betyár!), váratlan merészsége meglepetést okoz, és most már ő a hős, míg a haramia, aki amikor „a buzogánya után kapott, már akorra nem ott volt a feje, ahol maga akarta” —, komikus figurává válik. A haramia ezúttal ellentétbe került az egész társadalmi renddel, és Jókai most már a haramia-, a rablóvilággal végképpen leszámoló, megszilárdult társadalmi rend szemével nézi és írja meg a történetet. Számolnunk kell a továbbiakban is azzal, hogy Jókai sokszor a papoktól, a falusi és kisvárosi értelmiségtől hallotta

az anekdotáit, a népi életről szóló történeteit, de a népnek egy-egy jellemző mondása mindig megragadta, és azt pontosan lejegyezte.

Ezt követik a 196—198. oldalon a román népről szóló anekdoták. Ezek közül kettő (*A csigák*, *Az útlevel*) az utazással, kereskedéssel járó kalandokról, kellemetlenségekről szól. Ezek a nép tudatlanságát, együgyűségét tükrözik, ami a korabeli viszonyokkal függött össze.

A lugosi boltshoz üres csigaházakkal beállító karánsebesi román paraszt azzal vigasztalja a boltost, hogy: „nem tesz semmit [...], nem fáznak azok már meg.“ Nem is sejtheti azt, hogy a csigákat meg lehet enni, azt hiszi, hogy csak a csigahéjra van szüksége a boltosnak.

Az útlevel című anekdota az Erdély és Magyarország közötti közlekedési nehézségekre világít rá, egy olyan korszakban, amikor útlevel kötelezettség volt. A mărișeli román paraszttól Csucsánál kérik az útlevelét, és visszatérítik, mert az nincs neki, de nem is tudja megérteni, hogy mit kérnek tőle. Azzal megy haza, „hogy Csucsánál már vége van a világnak, mert őneki azt mondták, hogy nem lehet odább menni.“ — A népi tudatlanság ezúttal az állami hatóságokkal való összeütközésben nyilvánkozik meg komikus formában. A mărișeli román ember ugyanis még sohasem járt nyugat felé a maga világán túl, és ezért nem érti meg azt, hogy határok választanak el egymástól embereket, akik egymásra vannak utalva, s a munkájuk, legfontosabb életérdekeik összekapcsolnák őket. Mégsem közlekedhetnek szabadon. Számára Mărișel, a havas világa és annak környéke egységes világ. Ott semmi sem választhatja el az embereket, és szabadság van. Ezt a szabadságot viszi át képzelete az egész világba, ahol az megszűnik, ott szerinte vége van a világnak. A havasi ember komikusan ható megnyilatkozása mögött tehát egy ősi világkép, a világ egységének és az emberiség teljes szabadságának a hite rejlik.

A negyedik anekdotában (*A prókátor*) azt beszéli el Jókai, hogy a román parasztnak pöre volt, és be kellett mennie a városba az ügyvédhez, de elfelejtette, hogy mi a címe, hogy kell megszólítani. Ezért így állított be hozzá: „— Dumnye! Kend az az ember, aki pénzért szokott hazudni?“ Jókainak ez az anekdotája is a nép gondolkodására jellemző, igaz történet. A nép magatartását, a nép kemény ítéletét fejezi ki, a hatóságok, a korabeli törvénykezés egész világa felett, amelyben csak az ellenségét láthatta.

Talán még kevésbé ismert, és rendkívül előre mutató Jókainak az *Anachronizmus* című anekdotája, amelyben valósággal felfedezi a tanulatlan román, népi festőket, és egészen meglepően ír le egy román szentképet. Az előzőkhöz hasonlóan ez sincs egy meghatározott helyhez kötve, Jókai általánosan jellemzőnek találhatta, és habár csak egyetlen román szentképet látott, mégis jellemző képet adott a falusi, népi festők életéről. „Erdélyben a művészet csak télen virágzik —, írja — nyáron kapál, arat, mert ott még külön osztálya nincs ezen tudománynak, s csak a bennszületett hajlam képezi a festőt.“ Jókai egyszeriben felismerte az erdélyi népi, naív festők életmódját, és a kép értékét, jellemző vonását

is mindjárt meghatározta egy mondattal: „A leleményesség benne a fő-dolog.“

A kép azt ábrázolja „mint menti meg az angyal Izsákot, a midőn Ábrahám fel akarja áldozni.“ A népi festő a korabeli élet alakjait mutatja be a képen, és a jelenetet a falusi élet valósága alapján képzeleti el. Ábrahám és fia, Izsák, ezért „zsinoros dolmányban vannak öltözve, egy angyal pedig oda fenn a felhők között, kap egy sajtárt a kezébe s leönti vele Ábrahám puskáján a löporos serpenyőt.“

Jókainak a kép ötlete, eredeti beállítása, komikus és mégis meglepő, sőt meggyőző hatása, a primitív festő képzeletének természetes, közvetlen megnyilatkozása tetszett meg, és a kép tömör leírása után ezt határozottan ki is fejezte: „A kivitel gyöngye —, írta — hanem az inventio sokat ér.“ A primitív kép eszerint Jókai számára nem valami nevetséges, furcsa különlegesség, hanem eredeti alkotás, amelyre érdemes felfigyelni.

Jókainak ez a végső, értékelő megállapítása azt mutatja, hogy a nép alkotásaiban nemcsak komikumot látott, hanem megtetszett neki az ötletességük is, ezért jegyezte le azt is, amit a nép beszédében, a népi élet megnyilatkozásaiban eredetinek és jellemzőnek talált. Ezért folytatta az adomák, anekdoták gyűjtését 1856 után is, *A magyar nép adomái* 1857-ben már új kiadásban jelent meg, 1872-ben pedig napvilágot lát *A magyar nép élce szép hegedűszóban* című gyűjteménye, és ez azután kisebb változtatásokkal és bővítésekkel még tizenkét kiadást ért meg 1914-ig.

A magyar nép élce szép hegedűszóban című gyűjtemény különböző kiadásaiban a következő anekdotákat vette Jókai a román nép életéből: *Más a kés, más a kasza, Csej muná, na mincsuná* és *Rossz atyafiság*. Ezek közül az első a román-szász érintkezési területről való, feltételezhető ezért, hogy Jókai még a Szászváros melletti Benvencon jegyezte le a magját. A szász gazda elégedetlen azzal, hogy a szegény román napszámosa nagyot vág a kenyérből, de nem jól kaszál, és azt mondja: Hej Lupuj! Lupuj! Be jól vág a te késed az én kenyereemben! de rosszul vág a te kaszád az én rétemben!“ A gazda és a napszámos között ellentét feszül, de ez az ellentét a kés- és a kaszavágás szembeállításával humorban oldódik fel. Az anekdotát egy ötletes, szellemes mondás teszi humoros hatásúvá, a hallgatói bizonyára jól mulattak rajta.

Társadalmi ellentéteket vehetünk észre a *Rossz atyafiság* című anekdotában is. Eszerint a román paraszt ittasan, káromkodva szidja a hasonló nevű szolgabíró, aki a rokonságról bizonyára nem akart tudni. Amikor kérdőre vonják, akkor azzal védekezik, hogy semmire sem emlékezik, mert részeg volt. De amikor a szolgabíró egy borjút ígér neki, hogy elhallgattassa, arra másnap bezzeg emlékezik, és felmegy érte. Erre a szolgabíró negyvenet csapat reá, és ezzel egyszer s mindenkorra leszoktatja a káromkodásról, a panaszokról, az igazságtalanságok elleni lázongásokról. Semmivel sem lehetett volna jobban jellemezni, hogy a nép hallgatását, szolgálai engedelmességét hogyan érték el a korabeli hatóságok, a bírók vagy szolgabírák.

Rokon témájú ezzel a *Székelynek álmodni sem szabad* című anekdota. A paraszt mindkettőben fellázad a szolgabíró, a hatóságok ellen, és ittasan vagy az álmára hivatkozva szidja őket. A megtorlás nem késik: a székelynek megtiltják, hogy álmodjék, a román parasztot pedig jól elverik a hajdúk.

A nép gondolkozására még jellemzőbb a *Csej muná, na mincsuná* című anekdota. A címet adó utolsó mondatát Erdély-szerte mindenütt jól ismerik a románok és a magyar nép is, de Jókai írta le először magyaros helyesírással, és ő vitte azt be a magyar köztudatba is.

Az anekdota valószínűleg Hunyad megyei eredetű. Jókai azt beszéli el, hogy Muntye Pava temetésén a pápa azzal vigasztalja a hallgatóit, hogy a megboldogult egyenesen a mennyországba ment fel, „s ott micsoda jó dolga van“. Az ostoba emberek ne ragaszkodjanak ezért a földi javakhoz, mert hiszen a paradicsom várakozik rájuk. Erre így kiált fel a valósághoz ragaszkodó, józan román paraszt: „Csej muná, na mincsuná.“⁹ (Ami a markodban, azaz igazság).

Jókai liberális felfogása, amely a vallási vakbuzgóságot és azzal együtt a szabad gondolkodás korlátozását mindig elítélte, itt is határozottan megnyilatkozik. A való élet talaján állott ő is, mint a nép, és a nép boldogságát is a földi valóságban kereste. Jókai ezért örömmel hallja és jegyzi meg a nép felkiáltását, amely az anyagi, a földi élet elsőrendű fontosságát hirdeti, és elutasítja az egyház ígéretéseit. Szinte drámaian ütközik itt össze az egyházi felfogás, a túlvilági élet hite a népnek a jobb, biztosabb anyagi életért való küzdelmével. Az anekdota a nép igazságát fejezi ki, és azt a gondolatot adja, hogy annak végül mégis érvényesülnie kell.

Jókai dialektikusan, párbeszédes formában mutatja be a paraszti és az egyházi vagy a feudális világ összeütközéseit, és olykor egymás ellen feszülő ellentéteit. Az anekdota természete megkívánta azt, hogy az ellentétek humoros formában, egy-egy jó mondásban oldódjanak fel, ez azonban nem jelenti azt, hogy elrejtje az igazságot, sőt határozottan reá is mutat, és a Jókai felfogás szerint előkészíti egy boldogabb társadalom kialakulását, amelyben a nép elkeseredését, lázongásait kiváltó hatalmaskodások megszűnnek és megszűnik az az elfogult, bigott egyházi felfogás is, amely a parasztságot tudatlanságban akarta tartani. Jókai anekdotái ezért kiegészítő részét képezik egész művének, és a múlt századbeli népi élet sok jellemző megnyilatkozását őrizték meg számunkra.

JEGYZETEK

¹ Jókai Mór: *Cikkek és beszédek*. 3. kötet. II. rész. Budapest, 1968. 346—347 és 343.

² György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Budapest, 1934. 57—58.

³ Lengyel Dénes: *Jókai Mór*. Budapest, 1970. 73—79.

⁴ *A magyar nép adomái*. Pest. 1856. 196—198.

⁵ *A magyar nép adomái*. Pest. 1856. 176—177.

⁶ *A magyar nép adomái*. Pest. 1856. 258.

⁷ *A magyar nép élce szép hegedűszóban*. Összegejté Jókai Mór. (3. bőv. kiadás.) Pest. 1872. 193—196.

⁸ Domokos Sámuel: *Pintye Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban*. Filológiai Közlöny. 1979. 3—4. sz. 423.

⁹ Vöö István: *Dicționar de proverbe român—maghiar*. București. 1978. 1178.

VIATA ȚĂRĂNIMII ROMÂNE REFLECTATĂ ÎN ANECDOTELE LUI JÓKAI

Rezumat

În activitatea literară a romancierului maghiar Jókai ocupă un loc de seamă anecdotele culese de la popor și publicate într-un volum apărut în 1872. O seamă de anecdote, culese de la poporul român cu ocazia călătoriei în Ardeal demască neajunsurile vieții din acele timpuri, exprimă judecata poporului și discordanța între popor și clasa exploatoare.

